

УДК 81'373.7: 811.161.2

Інна Чернявська

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ФОНД КАЗКОВИХ ПОВІСТЕЙ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА

У пропонованій статті автор робить спробу визначити якісну розмаїтість фразеологічних одиниць, ужитих у казкових повістях В. Нестайка, за їхньою генетичною природою й з'ясовує комунікативну значущість фразеологізмів у художніх творах зазначеного жанру, у зв'язку з чим характеризує їхні прагматичні функції.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, казкова повість, генетична природа, комунікативна значущість, прагматична функція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Активний процес наукового осмислення літературної казки як історично обумовленого жанру художньої літератури триває вже не одне десятиліття. Літературна казка неодноразово ставала об'єктом наукового зацікавлення дослідників. Зокрема, на її особливості звертали увагу російські літературознавці й мовознавці (Н. Ю. Богатирьова, О. С. Гальченко, М. О. Гістер, І. Ф. Данилова, Л. В. Дереза, С. М. Єремєєв, Г. М. Ізотова, Є. Ш. Ісаєва, Т. В. Кривошапова, М. М. Лейдман, Т. Г. Леонова, М. М. Липовецький, І. Л. Лупанова, В. В. Ляхова, О. С. Матвєєва, М. І. Мещерякова, Д. Д. Нагішкін, Л. В. Овчинникова, Л. А. Островська, Ю. В. Павлова, З. В. Привалова, А. О. Шевцова). Наукових досліджень щодо представленості української літературної казки в українському літературознавстві не так багато (О. О. Гарачковська, О. В. Горбонос, Г. П. Сабат, Н. Б. Тихолоз). Проте наявні численні психолого-педагогічні розвідки, де розглядалися можливості авторської літературної казки як засобу естетичного, екологічного й духовного виховання (А. С. Баранник, О. В. Гавриченко, Л. В. Дербенцева, Н. В. Іванова, Л. Д. Короткова, Л. Є. Млечко, Т. С. Науменко, Р. Ю. Посилкіна, Н. К. Шабаліна).

У літературознавстві виділяють різні жанри літературних казок, і на окрему увагу заслуговує такий їхній різновид, як повість-казка, який детально описали й схарактеризували російські дослідниці А. Є. Нейолова [6] та І. Г. Дубровська [3]. В українській літературі

особливості реалізації цього жанру, зокрема у творчості В. Нестайка, проаналізувала О. О. Гарачковська [2, с. 12], однак у цій роботі увага приділена лише казковій трилогії, куди увійшли повісті «В країні Сонячних Зайчиків», «Незнайомка з Країни Сонячних Зайчиків» і «В країні Місячних Зайчиків».

Незважаючи на значну кількість художніх творів цього жанру, вони дотепер були обійдені увагою українських мовознавців, хоча їхнє мовне багатство може розглядатися як предмет осібного наукового дослідження, оскільки слово з найтоншими відтінками його значення входить у свідомість дитини саме через казкові образи. На нашу думку, як елементи створення казкової оповіді на окремий розгляд заслуговують фразеологізми, що з погляду комунікативно обумовленого функціонування мовних знаків завдяки своєму інформаційному потенціалу відіграють у художньому мовленні значну роль. У зв'язку з цим вважаємо, що фразеологічні одиниці, представлені в казкових повістях Всеволода Нестайка, написаних митцем упродовж усього його творчого шляху (казка-трилогія «В країні Сонячних Зайчиків», «Незнайомка з Країни Сонячних Зайчиків» і «В країні Місячних Зайчиків», «Пригоди журавлика», «Олексій, Веселесик і Жарт-Птиця», «Пригоди близнят-козенят», «Ковалі щастя, або Новорічний детектив», «Дивовижні пригоди незвичайної принцеси», «Чарівні окуляри», цикл «Дивовижні пригоди в лісовій школі», що складається з восьми казкових повістей, і його сучасне продовження «Найновіші пригоди Колька Колючки та Косі Вуханя») також можуть виступати предметом лінгвістичної розвідки, оскільки до цього часу не були проаналізовані вітчизняними лінгвістами. Це й підтверджує необхідність їхньої наукової розробки й актуалізує її в контексті сучасних мовознавчих досліджень.

Мета статті – визначити якісний склад фразеологічного фонду казкових повістей В. Нестайка, а також окреслити й схарактеризувати прагматичні функції його складників у названих творах митця.

Зважаючи на те, що в літературознавчих дослідженнях представлений жанровий різновид літературної казки кваліфікують як або казкову повість [3; с. 6], або повість-казку [2; 5; 6] і вживають ці поняття як рівнозначні [2; 3; 6;], у своїй розвідці ми пристанемо до позиції попередників і вважатимемо ці поняття синонімічними.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Результати вивчення фактичного матеріалу засвідчили якісну розмаїтість фразеологічних одиниць за

їхньою генетичною природою. Так В. Нестайко активно використовує питома українські фразеологізми різної семантики: *Ой, любі друзі, заткніть вуха і не слухайте, будь ласка, цих двох пройдисвітів, бо вони почали лаятися страшенно негарними словами.*

Хай їм грець! [12, с. 416]; *Але мадам Какаду була іноземка (її привезли з-за океану з Австралії), ні бельмеса не тямилася потутешньому і порозумітися з нею не було ніякої змоги* [8, с. 46]; *Посіпака, з якого теж одразу злетіла машкара Снігуроньки, перевернувся догори дригом* [11, с. 444]; – *Та щоб ти знав... Та Боже збав!.. Та ми... та ми... Ніколи-ніколи...* [14, с. 104]. У деяких випадках спостерігається вживання лексичних варіантів одного й того самого фразеологізму, як-от: – *Ускочили ми в халепу!* – *зітхнув Колько. – Втекли від рідних мам, а втрапили до лихої Карги!* [14, с. 77]; – *Треба, щоб ти втрапив у якусь халепу...* [9, с. 20]; *І тут тільки близнята-козенята зрозуміли, в яку халепу втрапили* [12, с. 402]; *А коли ви потрапили в таку халепу, що стали козенятами, і коли вам загрожує смертельна небезпека, хіба можна боятися темряви!* [12, с. 407] або *Ніхто не встиг навіть оком зморгнути. Лесик так і застиг вражений* [7, с. 36]; *І не встиг я й оком кліпнути, як мій друзяка теж обернувся на сучок* [14, с. 115].

Окрім фразеологізмів, характерних для української мови, письменник активно послуговується фразеологічними одиницями з інших мов. Так, з-поміж них трапляються кальковані з російської мови (*[Вислухав їх Кажан Кажанович і скрушно похитав головою:]... А вранці видно буде. Недарма кажуть – ранок вечора мудріший* [12, с. 408] (рос.: утро вечера мудренее); *Та от одного разу прокинувся він [Веселесик] уранці і почав плакати. Без усякої причини.] Ні з того ні з сього. Просто так* [7, с. 3] (рос.: ни с того ни с сего); *Та поки що про це говорити рано. Поживемо – побачимо* [10, с. 138] (рос.: поживем – увидим)). Також прозаїк використав фразеологізми, запозичені з англійської (–... *Ну, але все добре, що добре закінчується* [14, с. 99] (англ.: All's Well That Ends Well)) та латинської мов (*Та, звичайно, все добре в міру* [10, с. 65] (лат.: Omne nimium poset – будь-яка надмірність шкодить; автор уживає варіант перекладу максимально наближений до того, що функціонує в російській мові: все хорошо в меру); [– ... *У житті головне мати справжнього друга. І тоді байдужі будь-які невдачі і будь-які неприємності.] Мій тато казав: «Нерозділена з другом радість – піврадість, а розділене з другом горе – півгоре»* [8, с. 19] (лат.:

Nullius boni sine socio iucunda possessio est – без товариша ніяке користування щастям не приємне); – *Не панікуйте, пане Морозе! Фестіна ленте – поспішай повільно*, – казали древні [11, с. 437] (лат.: Festina lente – поспішай повільно)). Ці фразеологічні одиниці належать до інтернаціонального фонду, їх уведення в тексти казок, вірогідно, пов'язане з намаганням В. Нестайка все ж таки підкреслити, що українська культура є складником світової культури й переймає її найкращі традиції.

Функціонування фразеологічних одиниць з погляду їхньої комунікативної значущості в мовленні вивчали, зокрема М. Ф. Алефіренко, Ю. А. Гвоздарьов, В. П. Жуков, В. І. Зимін, Л. Г. Золотих, О. Є. Петренко. Так, В. І. Зимін вважає, що прагматична функція реалізується в можливості мовного знака передавати «ставлення мовця до дійсності, до змісту спілкування і до адресата мовлення» [4, с. 13]. М. Ф. Алефіренко відзначає, що особливою рисою фразеологічних одиниць є високий прагматичний потенціал, оскільки фразеологізми не лише позначають і називають предмети дійсності, але й водночас виступають засобом вираження багатогранних емоційних й оцінювальних аспектів ставлення мовця до того, що відбувається у його внутрішньому світі або поза ним [1, с. 3]. У зв'язку з цим О. Є. Петренко пропонує в межах прагматичної функції фразеологізму виділити емотивну, експресивну функції та функцію оцінювання, оскільки в різних комунікативних ситуаціях фразеологізм може використовуватися для вираження емоцій, експресії або оцінки [16, с. 166]. Експресивна функція, на думку О. Є. Петренко [16, с. 167], реалізується в тому, що фразеологізм завдяки образності фразеологічного значення надає художньому мовленню особливої виразності, наприклад: *Все це сорока проскрекотала так швидко, що в журавлика аж голова замакітрилася* [8, с. 12]. Емотивна функція виявляється в можливості фразеологізму створювати емоційно насичене мовлення, передавати почуття мовця, зокрема: – *Усі ми, іграшки, належимо Олексію-Плаксію. І горе нам з ним і з його вибриками. Життя немає* [7, с. 22], а оцінювальна функція полягає в можливості оцінювати назване поняття, як-от: – *Хрюкала я на вашу думку! І свою дочку не дозволю...* [13, с. 113].

Проте в мовленні загалом і в художньому мовленні зокрема фразеологізми виконують комплекс взаємопов'язаних функцій, тому прагматичну функцію зазначених одиниць неможливо розглядати окремо від функції впливу в різний спосіб на адресата: *То що ж*

робитимемо, звірі добрі? – спитав Бурмило Михайлович [13, с. 19] (апелятивна функція), в мовленнєвій характеристиці персонажів: – *Слухай, Їжачку, після отого суду у лев'ячій клітці я місця собі не знаходжу! Ходжу як обпльований!* [9, с. 38] (характерологічна функція) й у можливості фразеологізму давати чіткі найменування реаліям: – ... *І казк'ютер у нас найкращий, і там такі казк'ютерні ігри, що ви б очманіли, якби побачили* [14, с. 124] (функція лаконізації) [16, с. 169; 15, с. 200].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз фразеологізмів, ужитих у казкових повістях В. Нестайка, засвідчив, що розглядувані одиниці мови відіграють важливу роль у прагматичній організації висловлювання, що й підтверджує фактичний матеріал. Наприклад, уводячи в текст повісті-казки фразеологізм *варить макітра* (– *Це ідея! – усміхнувся Кося. – Молодець! Варить у тебе макітра!* [13, с. 11]) автор апелює до читача й створює позитивне враження від героя, про якого так говорять, характеризує й оцінює персонажа вустами друга. За допомогою ж фразеологізму *вдарити руками об поли* – у тексті казкової повісті *вдарити крилами об поли (Вдарила крилами об поли мама-журавлиця. Та в сльози* [8, с. 106]) автор досягає особливої виразності висловлення (пор.: *І заплакала мама-журавлиця*), викликає в читача співпереживання до персонажа, підкреслює вдачу героя.

Удаючись до трансформацій фразеологізмів, В. Нестайко намагається максимально «осучаснити» їх, не забуваючи, однак, про національний колорит і створюючи сприятливі умови як для підсилення експресивного забарвлення тексту, більш рельєфного зображення персонажів, увиразнення авторської оцінки подій, а й ґрунтового формування фразеологічного словника сучасного українського мовця.

Логічне продовження розпочатого дослідження вбачаємо в детальному аналізі способів трансформації фразеологічних одиниць, вжитих у художній прозі для дітей, і з'ясуванні їхніх функцій у прозовому творі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Проблемы фразеологического значения и смысла (в аспекте межуровневого взаимодействия): монография / Н. Ф. Алефиренко, Л. Г. Золотых. – Астрахань : ИД «Астраханский университет», 2004. – 296 с.

2. Гарачковська О. О. Українська літературна казка 70 – 90-х років ХХ ст.: сюжетно-образна структура, хронотоп: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / О. О. Гарачковська. – К., 2008. – 20 с.
3. Дубровская И. Г. Советская детская сказочная повесть 30-х годов: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.01 / И. Г. Дубровская. – Горький, 1985. – 190 с.
4. Зимин В. И. Оценка и эмотивность как основные прагматические компоненты фразеологических единиц / В. И. Зимин // Фразеология – 2000: материалы Всерос. научной конференции. – Тула: Изд-во ТГПУ им. Л. Н. Толстого, 2000. – С. 13-14.
5. Млечко Л. Е. Формирование у учащихся понятия о литературной сказке и ее жанровых модификациях в процессе изучения литературы в 5 – 8 классах: дис. ... канд. пед. наук: спец. 24.00.01 / Л. Е. Млечко. – Ярославль, 2008. – 193 с.
6. Неелова А. Е. Повесть-сказка в русской детской литературе 60-х годов ХХ века: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.01 / А. Е. Неелова. – Петрозаводск, 2004. – 249 с.
7. Нестайко В. З. Олексій, Веселесик і Жарт-Птиця: повість-казка / В. З. Нестайко. – К.: Майстер-клас, 2012. – 64 с.
8. Нестайко В. З. Пригоди журавлика: повість-казка / В. З. Нестайко. – К.: Майстер-клас, 2012. – 112 с.
9. Нестайко В. З. Чарівні окуляри: правдиво-фантастична повість про надзвичайні пригоди київських школярів / В. З. Нестайко. – К.: Веселка; Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 95 с.
10. Нестайко В. В країні сонячних зайчиків: [повість-казка] / В. Нестайко // Нестайко В. Країна сонячних зайчиків. – Х.: Країна мрій, 2011. – С. 5-142.
11. Нестайко В. Ковалі щастя, або Новорічний детектив / В. Нестайко // Нестайко В. Казкові пригоди і таємниці: [повісті-казки]. – К.: Веселка; Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – С. 433-446.
12. Нестайко В. Пригоди близнят-козенят / В. Нестайко // Нестайко В. Казкові пригоди і таємниці: повісті-казки. – К.: Веселка; Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – С. 397-432
13. Нестайко В. Секрет Васі Кицина: повість-казка / В. Нестайко // Нестайко В. Дивовижні пригоди в лісовій школі. – Х.: ВД «Школа», 2011. – С. 3-68.
14. Нестайко В. Найновіші пригоди Колька Колючки та Косі Вуханя: казкова повість / В. Нестайко. – К.: Вид-во Івана Малковича «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2009. – 160 с.
15. Падучева Е. В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке; семантика нарратива) / Е. В. Падучева. – М.: Наука, 1996. – 224 с.
16. Петренко Е. Е. Фразеологическая картина мира в художественных текстах для младших школьников: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / Е. Е. Петренко. – Омск, 2008. – 234 с.

Чернявская Инна. Фразеологический фонд сказочных повестей Всеволода Нестайко. В предлагаемой статье автор предпринимает попытку определить качественное разнообразие фразеологических единиц, представленных в сказочных повестях В. Нестайко, по их генетической природе (собственно украинские, заимствованные с латинского и английского языков, калькированные с русского языка), а также пытается определить коммуникативную значимость фразеологизмов в художественных произведениях указанного жанра, в связи с чем рассматривает их прагматические функции, в частности эмотивную, экспрессивную, оценочную, апелляционную, характерологическую и функцию локализации.

Ключевые слова: фразеологическая единица, сказочная повесть, генетическая природа, собственно украинский фразеологизм, заимствованная фразеологическая единица, калькированная фразеологическая единица, коммуникативная значимость, прагматическая функция.

Chernyavskaya Inna. Phraseological Fund of V. Nestaiko's Fairy Tales. In the article the author makes an attempt to determine the variety of phraseological units used in V. Nestaiko's fairy tales according to their genetic nature (Ukrainian phraseologisms, phraseological units borrowed from Latin and English, and traced from Russian). The author also tries to determine communicative significance of phraseologisms in the stories of the mentioned genre and describes their pragmatic functions such as emotional, expressive, evaluative, appellate, characterologic and function of laconization.

Key words: phraseological unit, fairy tale, genetic nature, Ukrainian phraseologism, borrowed phraseological unit, traced phraseological unit, communicative significance, pragmatic function.